

Кулназаров А.К., Акматалиев А.Т., Сапарова Б.К., Муратбаева Г.Н.

**МАТРИАРХАТТЫК ТҮЗҮЛҮШТӨГҮ АДЕП-АХЛАКТЫК ЭРЕЖЕЛЕРДИН
ПАЙДА БОЛУУ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ**

Кулназаров А.К., Акматалиев А.Т., Сапарова Б.К., Муратбаева Г.Н.

**ОСОБЕННОСТИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ПРАВИЛ НРАВСТВЕННОСТИ
В СИСТЕМЕ МАТРИАРХАТ**

A.K. Kulnazarov, A.T. Akmatallyev, B.K. Saparova, G.N. Muratbaeva

**THE ORIGIN OF THE RULES OF MORALITY IN THE SYSTEM
OF MATRIARCHY**

УДК: 1(091) (575.2) (043.3)

В этой статье рассматриваются правила морали и нравственности в системе матриархата.

This article covers the rules of morality and ethics in the system of matriarchy.

Нравалуулуктун, моралдык аң-сезимдин генезиси жана эволюциясы бай инстру-ментарийлерге ээ аларга тарыхый илимдердин комплексин, ишеничтүү тарыхый булактарды, детерминанттарды киргизүүгө болот. Түрдүү өзөк-өбөлгөлөрдүн көп кырдуу системаларын салыштыруу аркылуу негизги адеп-ахлактык феномендердин жана түшүнүм-түшүнүктөрдүн калыптанышынын реалдуу экспликациялоого болот, Бул өңүттө матриархат доорундагы моралдык аң-сезимдин детермианттарына, эволюциясына көңүл буруу зарыл.

Матриархат (лат. сөзү) - «энелердин бийлиги» дегенди түшүндүрөт. Бул доор гуманисттик принциптердин жана адамдарда позитивдүү нравалык башаттын калыптанышына чоң таасир тийгизген. Белгилүү болгондой, топтор бара-бара туугандардан турган коллектив менен алмашкан, аларга биримдик, уюшкандык жана социалдык туруктуулук мүнөздүү болгон. Белгилей кетүүчү нерсе: топтор да туугандардан турган, бирок кандаш-туугандык ымалашуулар майда топтордун денгээлинде ачык байкалбайт. Тууганчылык мамилелерин башка процестерден айрып билүүнүн негизги белгилери катары маркумду узатуу үлпөтүн кароого болот, анткени бул иш чарада тирүүлөрдүн өлгөн адамга карата камкордугу, денени каннибализмден, жырткычтардан сактоого болгон аракет байкалып турат. Алгачкы уруулук коом энелик жол аркылуу түзүлгөндүгү далилденген фактылардын терең объективдүү негиздери бар. Мында биринчи орунда аялдын чарбачылыктагы орду жөнүндөгү маселе турат. Уруулук түзүлүш башталган байыркы таш доорунда адамдар коллективинин жашоосунун булагы болуп аңчылыгы жана даяр мөмө-жемиштерди чогултуу эсептелгендиги тарыхтан белгилүү. Аңчылык менен сөзсүз эркектер алектенишкен, ал эми табияттагы даяр мөмөлөрдү чогултуу аялдардын энчисине туш келген. Аңчылык болбой

калган учурларда куру кол кайткан эркектердин негизги тамагы болуп козу карын, мөмө-жемиштер, өсүмдүктөрдүн тамырлары эсептелген. Андан сырткары аялдар отун, очоктун негизги ээси болгон.

Ошону менен бирге эле жамааттык топто балдардын атасы белгисиз бойдон калышы мүмкүн эле, ал эми энелик жол даана жана реалдуу болгон. Мындай салттуулук аял-эненин баркын көтөрүп, урматтоо парызын пайда кышкан. Орус тилиндеги "род", "родина", "родоначальница" сыяктуу сөздөр "рожать" деген сөздөн пайда болгон. Эң байыркы тасманиялыктарда "чоң ата" деген сөз болгон эмес, ал эми "чоң эне" деген термин кеңири колдонулган. Ошондой эле күндөлүк тиричиликте кеңири пайдаланылуучу дээрлик бардык буюмдар эненин колунан жаралган.

Коомдук өнүгүүдөгү негизги социалдык функция - баланы чоңойтуу жана келечектеги муунду инсан катары тарбиялоо да эненин энчисине туш келген, ал ошол доордогу түшүнүк боюнча уруунун мүчөлөрүн түрдүү оорулардан сактаган, турмуштук тажырый-басы тынымсыз кеңейип отурган, демек, энеге руханий, нравалык бийлик таандык болгон. Кээ бир элдерде рухий-материалдык баалуулуктар жетишээрлик өнүкпөгөндүгү менен энелик уруулук түзүлүш өз ичине 40 миң жылды камтыган. Палеолит доорунда пайда болгон матриархат өз ичине эки өнүгүү баскычты камтыйт: алгачкы жана кийинки.

Акыркы палеолит жана алгачкы неолит доорун камтыган биринчи баскычта адамдар табияттын даяр продукциясын пайдаланышып, аңчылык, балык уулоо менен тиричилик өткөрүшкөн. Бул мезгилдеги нике топтук мүнөзгө ээ болгон, башкача айтканда бир уруунун эркектери дуалдык түзүлүштөгү экинчи уруунун аялдары менен жашай беришкен. Бирок, белгилей кетүүчү нерсе: уруу ичиндеги никелешүүгө өтө катуу тыюу салынган, б.а. бөлөк жашашкан. Биринчи тепкичтеги топтук нике акырындап жуп никеге өтө баштайт.

Матриархаттын өнүгүшүнүн экинчи баскычында (неолит доору) аз-аздан жер иштетүү, үй-жаныбарларын үйрөтүү, аңчылык негизги ишмердик катары бааланган. Энелик уруулук коом

матри-линиялык жана матрилокалдык бирикмеге айланат¹. Мында да коллективизм, тендик принциптери сакталат, бирок бул мезгилде патриархатка өтүү үчүн керектүү өбөлгөлөр түзүлө баштайт.

Энелик уруулук түзүлүштүн калдыптары кээ бир элдерде XX кылымга чейин сакталып калган². Матриархаттын нравальпс эрежелерине төмөнкүлөр мүнөздүү: бул мезгилде нравальк мамилелердин негизги жөнгө салуучусу болуп аял-эне эсептелет, ал уруу башчысы катары терең урматталып, биринчи орунда турган, бул доордо жогору бааланган эненин граждандык абройу кийинки этаптарда диний-мистикалык мүнөзгө ээ болгон.

Энелик уруулук түзүлүштү изилдөөдө америкалык этнограф жана социолог Л.Морганга (1818-1881) чоң роль таандык. Кыскача анын идеяларына токтолуп өтөлү. Энелик уруулук түзүлүштүн классикалык формасы катары Л.Морган сенек уругундагы түндүк-америкалык индей-ирокездердин уруусун сүрөттөйт. Бул урууда 8 урук жашаган жана алар жаныбарлардын аты менен аталган: карышкыр, аюу, таш бака, суур, элик ж.б. Ар бир урууда төмөнкү жүрүм-турум эрежелери, үрп-адаттар катуу сакталган:

1. Уруу тынчтык мезгил үчүн (сахема) башчыны жана согуш жетекчисин өздөрү шайлашкан. Шайлоодо эркектер жана аялдар тең укуктуу болушкан.

2. Уруу сахема менен согуш жетекчисин алмаштырууга укугу болгон, мында да аял жана эркектер тең укукта катышкан.

3. Уруунун мүчөлөрүнүн эч кимиси уруунун ичинде никелешүүгө акысы болгон эмес.

4. Өлгөн адамдын мүлкү уруунун ичинде сакталып, башка мүчөлөрүнө өткөн.

5. Уруунун мүчөлөрү бири-бирине жардам көрсөтүп, өзгөчө сырткы душмандардын жамандыгы үчүн өч алууда коргоого милдеттүү болушкан. Өзүнүн коопсуздугун сактоодо уруу мүчөсү урууга ишенген жана андан жардам күткөн, себеби бир адамга жамандык жасоо уруунун бардыгы үчүн жасалган жамандык катары каралган.

6. Урууга белгилүү ат же наам гана тиешелүү болгон, ар бир адамдын ысымы анын кайсы уруудан экенин көрсөтүп турган. Уруулук наам менен уруунун укугу тыгыз байлакышта болгон.

7. Уруу жат адамдардын баласын бала кылып алууга укугу болгон.

8. Ар бир уруу диний жөрөлгөлөрдү жана майрамдарды катуу сактап, белгилеген.

9. Ар бир уруунун өзүнө гана таандык мазары болгон.

¹ Матрилокалдуулук - эркектин аялынын урууна барып жашаган нике формасы.

² Караныз: Морган Л. Древнее общество. - Л., 1934; Золотарев А. Родовой строй и первобытная мифология. - М., 1964.

10. Уруу кеңешке ээ болгон, бул - уруунун бардык жашы жеткен мүчөлөрүнүн демократиялык чогулушу, алар добуш берүүгө бирдей укуктуу болушкан.

Матриархат доорунда жазуу түрүндөгү закондор болгон эмес. Коомчулук тарыхый түрдө түзүлгөн үрп-адаттарды гана катуу кармаган. Сөзсүз түрдө салттуу үрп-адаттарды сактоочу жана алып жүрүүчүлөр болуп аксакалдар, негизинен аялдар эсептелишкен. Уруу өзүнүн мүчөлөрүнөн калыптанган үрп-адаттарды, жүрүм-турумду катуу сактоону талап кылган салттуу бул эрежелер матриархаттын нравальк нормалары катары баалуу.

Матриархат доорундагы негизги адеп-ахлактык мамилелерге кыскача философиялык анализ жасап өтөлү. Мындай түзүлүштө аялга, энеге биринчи кезекте урмат-сый көрсөтүлгөндүгү жогоруда айтылды. Энени өлтүрүү же эненин арнамысын тебелөө өтө оор күнөө деп эсептелген жана ал кечирилген эмес. Аял урууда чечүүчү күчкө ээ болгон, алар жрецтик функцияларды аткарышкан. Андан сырткары дипломатиялык милдеттер да аялдарга жүктөлгөн, энелер уруулар аралык чыр-чатактарды чечишкен. Өзүнүн даражасы боюнча экинчи орунда экзогамияны сактоого байланышкан адептик эрежелер турган. Экзогамиянын генезиси жөнүндө бир нече гипотезалар бар, биздин оюбузча орус изилдөөчүсү А. Золотаревдун теориясы негиздүү³. Анын идеясы боюнча экзогамиянын генезиси аял үчүн болгон эркектер ортосундагы күрөш менен байланышкан. Аял эркектерге жыныстык мамиле үчүн гана эмес, улуу жумушчу күчү, тукум улантуу катары зарыш болгон. Коомдук турмуштун эң активдүү катышуучусу - тамак даярдоочу, кийим тигүүчү, от сактоочу болгон аялды эркектер өзүнө баш ийдирип, ага жагууга аракеттенишкен, бул күрөштө эркектер ортосунда келишпестиктер келип чыгып, чыр-чатактар көбөйгөн. Мындай конфликттерди чечүүнүн бирден-бир жолу катары уруу арасында никеге тыюу салуу каралган. Бул эки жол менен чечилиши мүмкүн эле:

1) коомду түрдүү жыныстагы кол-лективге бөлүү аркылуу;

2) эки топтун ортосунда никелик мамилелерди орнотуу жана ар бир топтун ичиндеги никени тыюу аркылуу. Экинчи жолду көпчүлүк колдошкон.

Матриархаттык уруулук түзүлүштө экзогамияны бузуу өтө чоң, кечирилгис күнөө катары каралып, аны бузуучулар өлтүрүлгөн. Мисалы, готтентоттор күнөөлүү эркектерди өтө кыйноо аркылуу дарга асышса, аялдарын тирүүлөй өрттөшкөн. Ал эми зулустарда эркек өзүнүн бир тууган эжесине же жаш өгөй энесине чыккынчылык кышган болео, ал өлүм жазасына кабылган, туугандардын орто-сунда экзогамия бузулса, күнөөкөр өз уруусунан айдалган.

Экзогамиялык эрежелердин натыйжа-сында адамдарда тууган жөнүндө кеңири жана терең түшүнүк пайда болгон. Эгерде алгачкы үйүр доорунда адамдарда "тууган" түшүнүгү болбосо, эми кийинчерээк адамдар тууганды жаттан, өз уруусунун -адамын бөлөк уруудан айырмалай баштады. "Тууган" идеясы жана аны менен диалектикалык түрдө байланышкан тууган - ортосундагы никелик табунун позитивдүү адеп-ахлактык мааниси төмөнкүдө турат: бул идеялар уруунун ичиндеги социалдык байланышты күчөтүп, моралдык биримдикти калыптандырган, жеке кызыкчылыктарды жалпы коомчулуктун кызыкчы-лыктарына баш ийдирген.

Матриархаттык доордо сексуалдык байланышка карата адеп-ахлактык мамиле түзүлгөн. Аялды ээлөө үчүн болгон эркектердин катуу күрөшүндө аялдар тынымсыз террорго жана өлүм коркунучуна кабылышкан. Бул жагдай аялдарда

кооптонууну пайда кылып, аларды сексуалдык байланышта өтө этият болууга багыттаган. Мындай шарт аялдарда алгач динамикалык стереотиптин пайда болушуна, андан кийин уяттуулук мүнөзүнө ээ болгон өзгөчө аялдык рефлексин калыптанышына алып келген.

Демек, алгачкы уруулук коомдогу матриархалдык түзүлүштө бир нече прогрессивдүү гуманисттик нравалык же адеп-ахлактык эрежелер пайда болгон, аларга төмөндөгүлөрдү кошууга болот:

- 1) аялга, өзгөчө энеге карата урмат-сыйлуу мамиле;
- 2) «тууган» идеясы, б.а. тууганчылыкты нравалык аңдап-билүү
- 3) «уяттуулук» сезиминин пайда болушу;
- 4) инцестке карата табу, б.а. туугандар ортосундагы никеге тыюу салуу.

Рецензент: д.филосн., профессор Шарипова Э.К.